

*Kitap Kritiği/ Book Review*  
*Geliş Tarihi / Received 20.06.2022 Kabul Tarihi / Accepted 30.06.2022*

**Food Insecurity and Revolution in the Middle East and North Africa: Agrarian  
Questions in Egypt and Tunisia**

**By Habib Ayeb and Ray Bush, Anthem Press: London and New York, 2019**

Reviewed by **Mehmet Rakipoğlu**

Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi    Research Assistant, Sakarya University

Ortadoğu Enstitüsü    Middle East Institute

mehmet.rakipoglu@ogr.sakarya.edu.tr    <https://orcid.org/0000-0002-6287-6943>

Gıda güvenesi son yıllarda sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir. Kavram özellikle 2019’da başlayan korona virüs salgını ve Ukrayna’da süregelen savaştan ötürü de konuşuluyor. Habib Ayeb ve Ray Bush’un kaleme aldığı *Food Insecurity and Revolution in the Middle East and North Africa: Agrarian Questions in Egypt and Tunisia* “Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da Gıda Güvensizliği ve Devrim: Mısır ve Tunus’un Tarım Sorunları” başlıklı kitap ise gıda güvenesi veya güvensizliğine dair popüler okuma biçimlerinden farklı bir şekilde meseleyi ele almaktadır. Bu anlamda iki yazar Mısır ve Tunus örneklerini inceleyerek devrimle gıda güvenesini birbiriyle alakalandırmaktadır. Fransızca film grafikleriyle ünlü Habib Ayeb ve Leeds Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar Okulu’nda Afrika Çalışmaları Profesörü olan Ray Bush’un kaleme aldığı kitabın temel konusu Mısır ve Tunus’taki tarım ve çiftçiliğin politik ekonomisini ele almaktır.

Literatürden farklılaşarak kitap rejim değişiminin kırsal ayağına odaklanmaktadır. Bu anlamda kırsal alanda verilen mücadelenin, tarımsal dönüşümün siyasal alana doğrudan sirayet edeceği argümanı etrafında şekillenen kitap, küçük de olsa tarım sektörünün devrimdeki rolü ve geleceğini incelemektedir. Bu çerçevede daha çok ekonomi ve sınıfsal bir perspektiften uluslararası siyaseti okuyan Marksist bir

yorumu da içermektedir. Bu kapsamda çiftçilerle yapılan görüşmelere yer vererek literatüre önemli bir katkı sağlayan yazarlar, aynı zamanda mezkûr ülkelerdeki çiftçilerin yaşadıkları zorlukların politik müdahalelerden ötürü kaynaklandığını belirtmektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde yazarlara göre Mısır ve Tunus'taki tarım ve gıda politikası doğrudan dünya ekonomisini etkilemektedir. Nitekim Mısır ve Tunus'taki tarım küresel gıda rejimleri ve tarım sistemleri ile uzun yıllardır etkileşim halindedir. Bu kitap da bu ilişki ağını şekillendiren toplumsal aktörleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Kitabın ortaya koyduğu bir diğer önemli eleştiri gıda güvencesinin tanımlanmasının sınırlılığıyla alakalıdır. Bu anlamda yerel gıda sisteminin sadece o bölge ve yerelle kalmadığını, küresel gıda rejimlerinin ve bu yapıların da bir ürünü olduğunu ve bu küresel sistemi etkilediğini ifade edilmiştir. Örneğin Mısır'ın Endonezya'ya olan buğday ithalatındaki bağımlılığı küresel baskılar meydana getirmektedir.

Kitapta öne çıkan bir diğer önemli başlık gıda güvencesinin siyasal alana etkisidir. Bu anlamda yazarlar gıda güvencesinin Mısır'da 1950'lerden beri siyaseti şekillendirdiğini iddia etmektedir. Özellikle Mısır'da 1952 darbesi ile iktidara gelen Cemal Abdülnasır döneminde tahıl tedariki oldukça politize olmuştur. Bu durum sadece Soğuk Savaş konjonktürüne özgü bir motif olarak kalmamıştır. Yazarların dikkat çektiği şekilde Kahire ve Tunus'ta gıda güvencesi meselesi halen politize olma niteliğini sürdürmektedir. Bu anlamda iktidarda kalmak isteyen rejimler ticari girdileri de göz önünde bulundurarak gıda güvencesi ile alakalı politikalar benimsemektedir. Siyaset yapıcılarının yanında küçük ölçekli üreticilerin tarımsal üretim, bununla ilintili olarak toprak sahipleri ile kurulan ilişkiler, pazarlama noktasındaki mücadeleler de kitapta incelenen noktalardan birkaçıdır.

Kitabın nedensellik açısından kurduğu denklem temel olarak tarımsal üretimin potansiyele rağmen az olduğu ve fakirliğin politik yozlaşmadan ötürü yaygın olduğu Mısır ve Tunus gibi ülkelerde ayaklanma, devrimlere neden olduğudur. Örneğin Mısır'da "Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet", Tunus'ta "Ekmek, Su, Bin Ali'ye Hayır" gibi sloganlar halkın fakirlik (ekonomi) motivasyonu ile protestolar düzenlendiğini göstermektedir (s.122). 2008'de Mısır'da yaşanan yemek kuyruklarındaki ölümlere rağmen Mübarek rejiminin yapısal adımlar atmaması iktidarından olmasına neden olmuştur. Benzer bir durum Tunus'taki Bin Ali rejimi içinde geçerli olmuştur. Bu nokta, kitabın temel argümanını özetler

niteliktedir. Ayrıca uluslararası ilişkilerin temel mefhumlarından biri olan egemenliğin gıda güvencesi ile alakasının incelenmesi kitabı özgün kılmaktadır. Bu noktada halihazırda gıda güvencesini ele alan çalışmaların bir eleştirisini yapan kitap, Marksist bir bakışla Ortadoğu siyasetini okuyan Hanieh gibi isimlere sıklıkla atıf yapmaktadır. Kitap Arapların demokrasinin önemli olduğunu anlamadıkları için ayaklanma ve protesto kültürü ile diktatörlükleri deviremeyeceği iddiasında bulunan oryantalist bakışa da ciddi bir eleştiri yöneltmektedir (s.51-53). Ayrıca Dünya Bankası başta olmak üzere küresel ekonomik sistemin birçok bileşeni bölgedeki finansal problemleri diktatörlüklerle sınırlandırmış ve bu sorunların kökenine dair bir okuma yapmamıştır. Kitap diktatörlüklerin siyasi baskıyla vatandaşları ezdiğini kabul etmekle birlikte ekonomik problemlerin temelinin kırsalda yattığını öne sürmektedir. Dolayısıyla liberalleşme/demokratikleşme veya tam tersi bir durum- diktatörleşme devrim/darbe dikotomisini açıklamada yeterli değildir.

Kitap Braudel'in 1960'larda ortaya koyduğu tarihsel materyalizme dayalı bir analiz yapmaktadır. Bu nokta kitabın uzun dönemli tarihsel süreç ve yapılara odaklanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla kitap güncel olaylara odaklanmamaktadır. Nitekim bu anlayışa göre siyasal ve ekonomik yapı uzun yıllar boyunca süregelen ve yaşanan gelişmelerden etkilenmektedir. Ayrıca bu düşünce ekolüne göre on yıllar boyu devam eden sistemik dönüşümler köylü ve kırsal kesimi, yaşam standartlarını, üretimi, ticaretteki oynaklıkları belirler. Dolayısıyla kitap uzun dönemli bir bakışla kapitalizmdeki sömürücü üretim ilişkilerine odaklanmaktadır.

Yedi bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde tarımsal dönüşümde köylülerin rolü tartışmalarına yer verilmektedir. Modernizasyon sürecinin getirdiği fırsatlar Mısır ve Tunus'taki kırsal üretimi nasıl etkilediği meselesi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise daha çok çatışma ve savaş ortamının tarımı nasıl şekillendirdiği incelenmiştir. Bu noktada savaşın iktidarlar üzerindeki reform yapıcı etkisi, ortaya koyulan yeni düzenlemeler ve çevre krizi gibi konulara ayrıca başlıklar açılmıştır. Üçüncü bölümde kitabın temel tartışmasına geçilmektedir. Bu noktada rejim değişikliğinin tarımsal kökeni olup olmadığı sorunsalı ile başlayan tartışma Arap Baharı ve Yasemin Devrimleri'ni kıyaslamakla devam etmiştir. Mısır ve Tunus'taki devrimlerde köylünün de etkin olduğu iddiasıyla sınıfsal bir okuma sunan bu bölüm

2010'un sonlarında kendini yakarak Arap devrimlerini başlatan Muhammed Buazizi'nin kurban edilmiş hikayesini sınıfsal dayanışma olarak anlatmaktadır. Dolayısıyla kitaba göre sosyal dönüşüm/değişimin siyasal alana tahvil edilmesi sınıfsal bir çatışmanın ürünü olarak okunabilir. Dördüncü bölümde Tunus ve Mısır'daki gıda güvencesine dair güncel noktalara değinen kitap beşinci bölümde bu güncel durumları anlamlandırmak adına tarihsel vakaları incelemiştir. Bu noktada dikkat çeken husus toprak kullanımı ve siyasal otorite ile sömürgecilik veya neoliberalizm arasında kurulan bağlardır. Bu bağları kanıtlamak adına yazarlar 1956-1964 ve 1960-1970 arası süreçleri toprak ve reform gibi kavramlar üzerinden incelemiştir. 1984'te Tunus'ta cereyan eden ekmek ayaklanmasının nasıl yapısal bir değişimi zorladığı bu anlamda paradigma değişimi yaşandığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu bölümde ele alınan bir diğer önemli mesele kadınların tarımsal üretimdeki yeridir. Tarımsal üretimin kalkınma ile ilişkisinin ele alındığı alt başlıkta kadına yer verilmesi çoğulcu üretim anlayışı açısından önemlidir. Altıncı bölümde Mısır'daki tarım ve çiftçilerin durumu ele alınmıştır. Bu bölümde dikkat çeken husus yazarların yaptıkları görüşmeler sonucu elde ettikleri Mısır'ın yaşadığı paradoksal gerçekliktir. Buna göre Mısır'da tarım gelişmiş olsa da siyasi yozlaşma ve sınıfsal çatışmadan ötürü üreten kesim fakir kalmıştır. 1950'lerde Nasır'ın reformları ile bu problemin aşılmasına dair reformlar atılmış olsa da söz konusu durum Nasır iktidarının son bulması ve kapitalist anlayışın tahakkümüne devam etmesiyle hayal kırıklığına dönmüştür. Ayrıca toprak dağılımı meselesi de Mısır'daki gıda güvencesi ve devrim arasındaki nedenselliğin bir tetikleyicisi olarak görülmüştür. Toprağın hukuksuz bir şekilde dağıtımının oluşturduğu adaletsiz ortam her ne kadar 1992'deki 96 sayılı kanunla çözülmeye çalışılsa da küçük çiftçilerin dışlanması, mal sahipleri ile kiracılar arasındaki mücadelenin devam etmesi ve suya erişim gibi birçok mesele halen problem olma özelliğini korumaktadır. Yedinci bölümde ise gıda egemenliği kavramı tartışılarak kitaba son verilmiştir. Kitap, gıda güvencesi ile devrim arasında nedensellik kurması açısından Ortadoğu çalışan akademisyen ve öğrenciler için ufuk açıcudur. Uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinin yanında Ortadoğu'ya uyarlanma noktasında pek de tercih edilmeyen bir perspektiften Arap Baharı'nın iki önemli ülkesini inceleyen kitap literatürde önemli bir yer elde etmiştir. Bununla beraber kitabın en az iki noktada eksikleri olduğu ifade edilebilir. Birincisi teorik ve kavramsal

çerçevenin neredeyse yok denecek kadar az olmasıdır. Yazarlar sınıfsal bir okuma yaparak Marksizm'e dayanmakla birlikte bu teorik çerçevenin temel argümanlarının anlatıldığı bir bölüme yer vermeyerek ciddi bir teorik boşluk bırakmışlardır. İkinci olarak vakıa bağlamında Mısır ve Tunus'u ele almalarına rağmen devrimlerin sıçradığı ve yer yer devam ettiği başka ülkeleri ele almamaları da problem oluşturmaktadır. Dahası Mısır'da devrim darbe ile sekteye uğramıştır. Dolayısıyla kitapta Suriye, Yemen, Libya gibi devrimlerin etkisinin halen devam ettiği ülkelerin ele alınması gerekirdi. Cezayir ve Sudan gibi tarım açısından önemli ve yer yer protestoların devam ettiği ülkelerin de analiz edilmesi Ortadoğu'da devrim-gıda güvencesi sarmalını daha anlamlı kılabilirdi.